

УДК 159.922.7:316.6

## ВПЛИВ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ НА ЇЇ ЗДАТНІСТЬ ДО АНТИЦИПАЦІЇ

Завацький В.Ю., к. психол. н.,  
докторант кафедри психології та соціології

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*

У статті проведено аналіз наукових підходів до визначення стратегій соціальної поведінки особистості як стійкого комплексу дій, що переважає у неї для вирішення різноманітних завдань життєдіяльності. Показано, що стратегія поведінки формується в процесі життєдіяльності під впливом соціальних умов розвитку та залежить від особистісних характеристик людини. Визначено, що стратегія поведінки загалом є результатом свідомого вибору особистістю певних дій та опосередкована особистісними характеристиками, такими як ціннісні орієнтації, особистий досвід, установки та очікування та спрямована, насамперед, на адаптацію особистості до змінюваних умов діяльності. Стратегія поведінки особистості складається з трьох циклів: оцінювання та розуміння умов; формування гіпотези та попереднє вирішення (прогнозування результату); досягнення підтвердження чи не підтвердження правильності задуму. У системно-стратегічній концепції за домінуючим спрямуванням при вирішенні конкретного завдання виокремлено стратегії аналізування; стратегії комбінування; реконструюючі стратегії; універсальні стратегії; стратегії випадкових підстановок, які впливають на антиципаційну спроможність особистості.

**Ключові слова:** *особистість, соціальна поведінка, стратегії поведінки, антиципація, антиципаційна спроможність особистості.*

В статті проведено аналіз наукових підходів до визначення стратегій соціального поведінки особистості як стійкого комплексу дій, що переважає у неї для вирішення різноманітних завдань життєдіяльності. Показано, що стратегія поведінки формується в процесі життєдіяльності під впливом соціальних умов розвитку та залежить від особистісних характеристик людини. Визначено, що стратегія поведінки загалом є результатом свідомого вибору особистістю певних дій та опосередкована особистісними характеристиками, такими як ціннісні орієнтації, особистий досвід, установки та очікування та спрямована, насамперед, на адаптацію особистості до змінюваних умов діяльності. Стратегія поведінки особистості складається з трьох циклів: оцінювання та розуміння умов; формування гіпотези та попереднє вирішення (прогнозування результату); досягнення підтвердження чи не підтвердження правильності задуму. У системно-стратегічній концепції за домінуючим спрямуванням при вирішенні конкретного завдання виокремлено стратегії аналізування; стратегії комбінування; реконструюючі стратегії; універсальні стратегії; стратегії випадкових підстановок, які впливають на антиципаційну спроможність особистості.

**Ключевые слова:** *личность, социальное поведение, стратегии поведения, антиципация, антиципационные способности личности.*

### Zavatsky V.Yu. INFLUENCE OF STRATEGIES OF SOCIAL PERSONAL ACTIVITY ON ITS ABILITY TO ANTICIPATION

The article analyzes the scientific approaches to the definition of strategies for the social behavior of the individual as a stable set of actions that prevails in her for solving various tasks of life. It is shown that the behavior strategy is formed in the process of vital activity under the influence of social development conditions and depends on the personal characteristics of a person. It is determined that the strategy of behavior as a whole is the result of conscious choice by the individual of certain actions and is mediated by personal characteristics (value orientations, personal experience, attitudes and expectations, and is primarily aimed at adapting the individual to changing conditions of activity). The strategy of personality behavior consists of three cycles: assessment and understanding of the conditions; The formation of a hypothesis and a preliminary decision (forecasting the result) to achieve confirmation or non-confirmation of the correctness of the idea. In the system-technical concept, the strategy of analogy is singled out as the dominant direction in solving a specific problem; Combining strategies; Reconstructive strategies; Universal strategies; Strategies of random substitutions that affect the person's anticipatory abilities.

**Key words:** *personality, social behavior, strategies of behavior, anticipation, anticipatory abilities of the individual.*

**Постановка проблеми.** Знання та розуміння людиною своїх патернів поведінки забезпечують можливість їхньої корекції та врахування в значущій сфері взаємодій син. Особливо це є необхідним у сучасному

світі, адже життя людини перенасичене стресовими ситуаціями, швидкими життєвими змінами, змінами в суспільстві, що може призводити до ірраціональної поведінки та психологічних проблем. Основою стратегії



пошуку аналогів є скерованість на побудову об'єктів, аналогічних тому, який береться за основу. Ця стратегія проявляється в наслідуванні певних норм, стандартів, зразків. У стратегії комбінування реалізується перетворення або складання різноманітних дій під час вирішення завдання. Реконструююча стратегія проявляється нестандартними, новими рішеннями, самостійним вирішенням певних завдань. Здатність володіти розумовими діями, знаходження аналогій, комбінування, реконструкція та використання елементів новаторства лежить в основі універсальної стратегії. Стратегія випадкових підстановок характеризується відсутністю послідовності розумових дій. Проте стратегії, у свою чергу, реалізується за допомогою певних дій (тактик), які впливають на здатність особистості до антиципації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У сучасній психології поведінка особистості визначається як система складних актів, регульованих на різних рівнях. Дослідники виділяють біохімічний, біофізичний, інформаційний, психологічний рівні регуляції. Поведінка людини вважається продуктом еволюції та суспільного розвитку як особлива форма взаємодії з навколишнім світом, де, на відміну від тваринного світу, більшого значення набувають вищі психічні форми регуляції, які носять активний, свідомий, цілеспрямований характер та пов'язані з мисленням, мовою, культурою, морально-етичними нормами й правилами [3; 4; 7; 8; 9].

Констатовано, що проблеми людської поведінки розглядаються в чисельних психологічних теоріях та з різноманітних теоретико-методологічних позицій. Визначено, що стереотипні моделі поведінки, стратегії поведінки розглядалися з точки зору когніцій щодо пізнавальних процесів (А. Адлер Р. Гарднер, Дж. Каган, Дж. Келлі, Ю. Козелецький, Г. Олпорт та ін.); у контексті цілеспрямованої діяльності (Б. Вяткін, Є. Ільїн, Є. Климов, С. Максименко, В. Мерлін, В. Моляко, Б. Паригін, В. Ромеєць та ін.). Проблема стереотипів поведінки була предметом наукового дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як К. Абульханова-Славська, Б. Ананьев, О. Асмолов, Г. Балл, Л. Виготський, М. Вебер, І. Кон, О. Кронік, Д. Леонтьєв, С. Максименко, В. Моляко, К. Роджерс та ін. Праці наведених учених мають велике значення для вивчення цієї проблеми саме на загальнометодологічному рівні, оскільки надають змогу цілісно осмислити, як у контексті соціально-психологічних проблем життєвого шляху відбувається усвідомлення особистістю власного майбутнього.

Стратегія є сукупністю правил і положень особистості під час вибору рішень. Стратегія спрямована на майбутні події, вона зумовлює їхній зміст та характер. Зазначимо, що не всі вчені розглядають стратегію як раціональне утворення, спрямоване, насамперед, на адаптацію особистості до змін зовнішніх та внутрішніх умов життєдіяльності [2].

Таким чином, найчастіше стратегію визначають як спосіб, метод, алгоритм розв'язання проблеми, який, зокрема, впливає на здатність особистості до прогнозування.

**Постановка завдання.** Мета статті – провести аналіз наукових підходів до визначення стратегій соціальної поведінки особистості як стійкого комплексу дій, що переважає в неї, для вирішення різноманітних завдань життєдіяльності та розкрити їх вплив на здатність особистості до антиципації.

**Виклад основного матеріалу.** Як відомо, соціальна поведінка є поведінкою, яка виражається в сукупності вчинків та дій індивіда в суспільстві під впливом соціально-економічних чинників та пануючих норм. Тобто на стратегію поведінки особистості впливає вся сукупність чинників навколишнього середовища. Б. Паригін [6] пропонує розглядати соціальну поведінку в диференціації на звичайну (нормативну, стандартну, стереотипну) і незвичайну (асоціальну-антисоціальну), психічно неадекватну (анормальну) та інноваційну (творчу, оригінальну) [5].

У сучасній соціальній психології інтеракціонізм включає не тільки розвиток ідей Г. Міда [10], але й ряд інших теорій, таких як теорія ролей (Т. Сарбін [12]) і теорія референтних груп (Г. Хаймен, Р. Мертон) [11]. В інтеракціонізмі в більшій мірі, ніж в інших теоретичних напрямках психології, зроблена спроба встановити саме соціальні детермінанти поведінки людини. Для цього вводиться в якості ключового поняття «взаємодія» (звідси і назва орієнтації), в ході якого і здійснюється формування поведінки особистості. Сукупність поведінкових процесів, пов'язаних із задоволенням фізичних та соціальних потреб у процесі соціальної взаємодії, є соціальною поведінкою.

Зазначимо, що основою нових тенденцій в теоретичному розвитку західноєвропейської соціальної психології є прагнення подолати методологічний індивідуалізм. В емпіричних дослідженнях це визначилось в тому, що на перший план вийшли об'єкти, які займали раніше другорядне місце, наприклад міжгрупові відносини, а традиційні об'єкти (групові процеси, соціальний

стереотип) отримали нове висвітлення. У рамках культурологічного підходу найбільш рельєфно постають нові способи розв'язання методологічних і теоретичних проблем стратегій соціальної поведінки: звертання до елементів культури (цінностей, традицій і норм) як до регуляторів цих взаємодій; дослідження психологічних механізмів регуляції соціальної поведінки особистості через різноманітні знакові та ідейно-психологічні форми; аналіз індивідуальної поведінки з урахуванням соціального середовища, в якому вона здійснюється.

Вищим критерієм розвитку особистості вважається здатність людини до саморегуляції, до прогнозування власної поведінки. А. Бандура [1] вважав, що існують три процеси, які є основою саморегуляції поведінки: процес самостереження, самооцінки та самозвіту. За допомогою вербальних та образних репрезентацій люди виробляють та зберігають досвід таким чином, що він слугує орієнтиром для майбутньої поведінки. Здатність формувати образи бажаних майбутніх результатів реалізується в стратегіях поведінки й спрямована на постановку перспективних цілей та досягнення віддалених результатів. Когнітивні процеси наділяють людину здатністю передбачати, випереджати результат поведінки. Отже, стратегії поведінки особистості регулюються значною мірою передбачуваними наслідками та цілями особистості. На думку вченого, люди формують когнітивний образ певної поведінкової реакції шляхом спостереження моделі поведінки, а потім ця закодована інформація слугує орієнтиром їхніх подальших дій. Так, навчіння через спостереження регулюється увагою, збереженням інформації в пам'яті (образне та вербальне кодування), моторно-репродуктивними (перетворення інформації у поведінку, в дії) та мотиваційними процесами (внутрішні стимули) [2].

Залежно від ситуації виокремлюють різні типи стратегій поведінки особистості: вербальна (проявляється в мові); знакова (реакція на знак); рольова (відповідає вимогам, які висуваються до індивіда певною соціальною роллю); відхиляюча поведінка (суперечить прийнятним у суспільстві правовим, моральним, соціальним та іншим нормам). Визначено, що переоцінка особистістю своїх комунікативних можливостей, послаблення критичності в контролі за реалізацією комунікативної програми поведінки, тобто неадекватні стратегії поведінки особистості негативно позначаються на міжособистісних і групових стосунках, що може викликати агресію, депресію, конфлікт тощо.

Дослідження проводилося на базі науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій. Загальний обсяг вибірки – 125 респондентів, серед яких: студенти та викладачі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля та його структурних підрозділів. Вибірка складалася із представників чоловічої та жіночої статі у віці від 18 до 43 років – 70 жінок та 55 чоловіків.

Емпіричними методами дослідження слугували: бесіда, спостереження, методика Л. Регуш «Здатність до прогнозування»; копінг-тест Р. Лазаруса, адаптований Т. Крюковою, О. Куфтяк, М. Замишляєвою; шкали реактивної та особистісної тривожності, розроблені Ч. Спілбергером, адаптовані Ю. Ханіним; тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Дж. Крамбо та Л. Махоліка, адаптований Д. Леонтьєвим. В якості методів обробки та інтерпретації емпіричних даних виступили кількісний аналіз із використанням методів математичної обробки даних з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 19.0).

Кореляційний аналіз емпіричних даних щодо вивчення впливу стратегій соціальної поведінки особистості на її здатність до прогнозування показав, що показники вираженості копінг-конфронтації мають позитивні кореляційні зв'язки з усіма компонентами життєстійкості та з її інтегральними значеннями. Ознаки копінг-прийняття ризику мають зворотні кореляції зі стратегією дистанціювання ( $r=-0,49$ ;  $p\leq 0,05$ ). Залученість має значущі зв'язки зі стратегіями планування розв'язання проблем та позитивною переоцінкою ( $r=0,53$ ;  $p\leq 0,05$ ). Інтегральний показник вираженості життєстійкості має значущі зв'язки з вираженістю стратегій конфронтації та планування розв'язання проблем ( $r=0,57$ ;  $p\leq 0,05$ ).

Дослідження смисложиттєвих орієнтацій показало, що параметр осмисленості життя має значущі позитивні кореляції з іншими шкалами методики СЖО ( $p\leq 0,05$ ). Чим менші величини показників, тим менша загальна усвідомленість життя та навпаки. Кореляційний аналіз взаємозв'язків смисложиттєвих орієнтацій з іншими показниками виявив, що прямі кореляційні зв'язки на рівні  $p\leq 0,05$  між СЖО1 «Цілі в житті» та СЖО3 «Процес життя» ( $r=0,58$ ), із СЖО4 «Локус контролю Я» ( $r=0,63$ ), СЖО5 «Локус контролю – життя» ( $r=0,64$ ), СЖО «Осмисленість життя» ( $r=0,68$ ); між СЖО1, СЖО2, СЖО4, СЖО5 та стратегіями соціальної поведінки ( $r=0,37$ ;  $0,46$ ;  $0,34$ ;  $0,49$  при  $p\leq 0,05$ ). Спосте-



рігаються зворотні кореляційні зв'язки між СЖО3 та реактивною тривожністю ( $r = 0,34$ ;  $p \leq 0,05$ ); між СЖО4 та особистісною тривожністю ( $r = 0,35$ ;  $p \leq 0,05$ ); між СЖО4 і копінгом втечі уникання ( $r = 0,41$ ;  $p \leq 0,05$ ) та прямий зв'язок між СЖО4 й копінгом планування розв'язання проблем ( $r = 0,50$ ;  $p \leq 0,05$ ).

У дослідженні виявлений зворотний зв'язок способів виходу з кризових ситуацій у респондентів із різними стратегіями соціальної поведінки ( $r = 0,36$ ;  $p \leq 0,05$ ), з внутрішнім локусом контролю ( $r = 0,41$ ;  $p \leq 0,05$ ) та загальною усвідомленістю життя ( $r = 0,4$ ;  $p \leq 0,05$ ). Тобто легкість виходу з кризових ситуацій впливає на антиципаційні здібності особистості, її здатність до прогнозування та пов'язана із загальним показником усвідомленості життя.

Визначено, що фактор оцінки також має позитивну кореляцію ( $r = 0,32$ ;  $p \leq 0,03$ ) із здатністю до прогнозування ( $r = 0,47$ ;  $p \leq 0,05$ ) та з фактором сили ( $r = 0,51$ ;  $p \leq 0,05$ ). Фактор оцінки має зворотну кореляцію ( $r = 0,33$ ;  $p \leq 0,05$ ) з показниками особистісної та реактивної тривожності (чим нижче тривожність, тим більшою є впевненість людини в собі). Отже, самооцінка та впевненість у собі має істотний вплив на вибір особистістю прогнозів поведінки. Аналіз кореляційних взаємозв'язків фактора сили зі стратегіями поведінки виявив позитивні кореляції ( $r = 0,54$ ;  $p \leq 0,05$ ), що свідчить про взаємозв'язок впевненості в собі та схильності покладатися на свої сили зі стратегіями соціальної поведінки та її антиципацією.

Показано, що антиципаційні здібності особистості впливають на легкість виходу з кризових ситуацій та пов'язані із загальним показником усвідомленості життя.

Зазначимо, що детермінанти стратегій поведінки особистості є сукупністю умов, чинників, якостей, що зумовлюють засоби її формування та реалізації. Зовнішніми детермінантами стратегій поведінки особистості є соціальні, групові, індивідуальні цінності, норми, які регулюють та регламентують поведінку ззовні. Сюди зараховуються ціннісні орієнтації, установки, мотиви, інтереси, переконання, психологічні особливості особистості. Детермінанти особистості є внутрішніми детермінантами поведінки, мають системну структуру та перебувають в певному взаємозв'язку між собою. Отже, розглядаючи поведінку особистості, необхідно враховувати всю гаму її детермінант та їхню роль у той чи інший момент здійснення вчинку як зовнішнього прояву поведінки людини.

Таким чином, вибір стратегії поведінки тісно пов'язаний із особистісними характеристиками та антиципацією власної потен-

ційної поведінки. Основною функцією стадії вибору є розгляд наслідків можливих дій і відповідно їхня імовірність.

**Висновки.** Чинниками, які впливають на стратегії поведінки особистості та її здатність до антиципації, є: індивідуально-психологічні особистісні чинники: потреби, мотиви, цілі, думки, соціальні установки, воля, сприйняття та ін.; соціально-групові феномени: однією з головних соціальних детермінант соціальної поведінки є взаємодія; характер взаємин із групами, членом яких людина є; групові норми, ціннісні орієнтації, рольові приписи; міжгрупові взаємодії; вплив референтних груп; соціокультурні детермінанти включають: аліз індивідуальної поведінки з урахуванням соціально-економічного середовища, в якому вона здійснюється; реально існуючий соціальний простір, соціальний час у рамках соціальних процесів, які включають в себе фрагменти соціального буття; різні знакові й ідейно-психологічні форми (надання певних значень (символів) впливам зовнішнього світу і реагування більшою мірою на ці символи, а не на самі взаємодії); елементи культури (цінності і норми) як регулятори суспільної взаємодії; «взаємовплив-взаємозалежність»; геополітичні детермінанти; фактори історично-регіональної специфіки, які впливають на формування певного типу соціальної поведінки. Стадії вибору властиві такі основні особливості. По-перше, суб'єкт, якщо перебуває на цій стадії дії, відкритий, сприйнятливий до нової інформації. По-друге, процес опрацювання інформації орієнтований на реальність, неупереджений, тобто відносно вільний від типових помилок в оціночних судженнях.

Узагальнюючи, можна сказати, що виблення стратегії соціальної поведінки особистості скероване, передусім, антиципацією, здатністю до прогнозування. При цьому запланована стратегія часто значно відрізняється від реалізованої, тобто реалізується комбінація свідомої та виникаючої стратегії. Орієнтація на внутрішній вибір створює в людини ілюзію відсутності зовнішнього тиску, взяття відповідальності на себе спонукає людину бути послідовною у виконанні обраної стратегії соціальної поведінки.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура А. Теория социального научения / Бандура А. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
2. Бохонкова Ю.О. Историко-психологический анализ подходов до изучения стратегий поведения личности в научной литературе / Ю.О. Бохонкова // Актуальные проблемы психологии: Этническая психология. Историческая психология. Психолінгвістика / за ред. С.Д. Максимен-

ка, М. -Л.А. Чепи. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – Т. IX, ч. 5. – С. 118–123.

3. Конопкин О.А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 5–12.

4. Лисичкин В.А. Теория и практика прогностики. Методологические аспекты / В.А. Лисичкин. – М. : Наука, 1972. – 224 с.

5. Павелків Р.В. Загальна психологія / Р.В. Павелків. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.

6. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М. : Политиздат, 1971. – 165 с.

7. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : [монографія] / під ред. Р.В. Павелківа, Н.В. Корчакової. – Рівне : Волинські береги, 2009. – 368 с.

8. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.

9. Шелепин Ю.Е. Восприятие и механизмы принятия решений / Ю.Е. Шелепин, В.А. Фокин, А.К. Хараузов, О.А. Вахрамеева, Н. Фореман, В.Н. Чихман // Экспериментальная психология в России: традиции и перспективы. – М. : Ин-т психол. РАН, 2010. – С. 327–331.

10. Björkman Mats Predictive behavior : Some aspects based on an ecological orientation // Scandinavian Journal of Psychology. – 2008. – Vol. 7. – P. 43–57.

11. Ekehammar B. Interactionism in personality from a historical perspective / B. Ekehammar // Psychol. Bull. – 1974. – Vol. 81, № 12. – P. 1026–1048.

12. Thomas W. The Polish peasant in Europe and America / W. Thomas, F. Znaniecki. – N. Y. : Dover, 1958. – Vol. 1–2. – P. 35–149.

УДК 159.5

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ОСІБ ІЗ РОЗЛАДАМИ МИСЛЕННЯ

Катасанов О.М., аспірант

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*

У статті розглянута класифікація порушень мислення. Особливо розкрита сутність нав'язливих станів (обсесій). Розглянуто визначення конфлікту. Встановлено, що конфліктологічна компетентність є неодмінною умовою конструктивного вирішення конфліктів. Показано, що структура даного феномену включає гностичний, проектувальний, конструктивний та комунікативний компонент. Складне поняття конфліктологічної компетентності пропонується розглядати із системних позицій. Визначено, що між її структурними компонентами існують ієрархічні зв'язки. Базовим є гностичний компонент. Встановлено, що інші автори намагаються осмислити конфліктологічну компетентність через здатність особистості до організації взаємодії в конфліктних ситуаціях.

**Ключові слова:** *конфлікт, конфліктна ситуація, конфліктологічна компетентність, компоненти конфліктологічної компетентності, мислення, розлади мислення, нав'язливі стани.*

В статье рассмотрена классификация нарушений мышления. Отдельно раскрыта сущность навязчивых состояний (обсессий). Рассмотрены определения конфликта. Установлено, что конфликтологическая компетентность является непременным условием конструктивного разрешения конфликтов. Показано, что структура данного феномена включает гностический, проектировочный, конструктивный и коммуникативный компонент. Сложное понятие конфликтологической компетентности предлагается рассматривать с системных позиций. Определено, что между ее структурными компонентами существуют иерархические связи. Базовым является гностический компонент.

**Ключевые слова:** *конфликт, конфликтная ситуация, конфликтологическая компетентность, компоненты конфликтологической компетентности, мышление, расстройства мышления, навязчивые состояния.*

Katasonov O.M. THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF STUDY OF CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE IN INDIVIDUALS WITH DISADVANTAGES OF INSPIRATION

The article deals with the classification of mental disorders. Separately disclosed the essence of obsessivestates (obsession). The definition of conflict is considered. It has been established that conflict-based competence is an indispensable condition for the constructive resolution of conflicts. It is shown that the structure of this phenomenon includes a gnostic, design, constructive and communicative component. The complex notion of conflict-related competence is proposed to be considered from system positions. It is determined that there are hierarchical links between its structural components. The basic is the Gnostic component. It is established that other authors attempt to comprehend conflict-relate competence through the ability of an individual to organize interaction in conflict situations.

**Key words:** *conflict, conflict situation, conflictual competence, components of conflictological competence, thinking, thinking disorders, obsessivestates.*